

A SZÓELEM (MORFÉMA)

A szóalak szerkezete: szótő + toldalékok

A) A szóelem (morféma) fogalma:

A szavak - főleg mondatban - két vagy több kisebb egységre, szóelemre bonthatók, amelyek mind hangalak, mind jelentés tekintetében viszonylag önálló, könnyen felismerhető egységet alkotnak. Ha egy szót elemeire bontunk, akkor a szó szerkezetét vizsgáljuk, ezt szerkezeti elemzésnek nevezzük.

A szóelem (morféma) a nyelvnek a legkisebb, önálló hangalakkal és jelentéssel bíró egysége.

Pl. osztályban → osztály (egy fogalom megnevezése) + -ban (helyviszony kifejezése)

B) Szerkezeti szempontból a morfémák két nagy csoportot alkotnak:

1. **tőmorféma (szótő vagy más szóval főszóelem)**
2. **toldalékmorféma (toldalékok / mellékszóelemek / járulékos elemek)**

C) Alaki önállóságuk szerint a morfémák csoportjai:

- 1) **szabad morféma (szótő)** – alakilag önálló, önállóan is használjuk
- 2) **kötött morféma (toldalékok)** - önállóan, önmagukban nem használjuk őket
- 3) **félszabad morféma (álszók)** - önálló alakjuk van, de jelentésük nem önálló, a hozzájuk tartozó szóval együtt - névszó, ige - jelentenek valamit. Ilyenek: a határozott és határozatlan névelő, a névutó, az igekötő. – pl. **a** könyvben, **egy** városban - a telek **mellett**, tanítás **után** - **megír**, **leír**, **átír**, **összeír**, **felír**, **beír**, **kiír** stb.

SZÓTŐ:

- a toldalék nélküli alak, az egész szó jelentésének magvát hordozza
- szabad morféma, azaz alakilag önálló, önállóan is használjuk
- szótő tehát minden szótári szó és tőváltozat

pl. virág, kedv, ég és ló/ lov- (lovak, lovas, lovagol stb.), nyár/ nyar- (nyarat, nyarak stb.)

- a szótő lehet:
 - a) egyalakú (pl. áll, ház, nyolc, kék) és
 - b) többallakú (pl. van – vagyunk, kéz – kezet, ló – lovas), továbbá
 - c) egyszerű szó (pl. asztal, virág, fehér, könyv, hely) vagy
 - d) összetett szó (asztalláb, asztaltársaság, törzsasztal; virágcserep, virágbolt; könyvkiadó, könyvügynök; ülőhely, házhely, tűzhely; hófehér, falfehér)

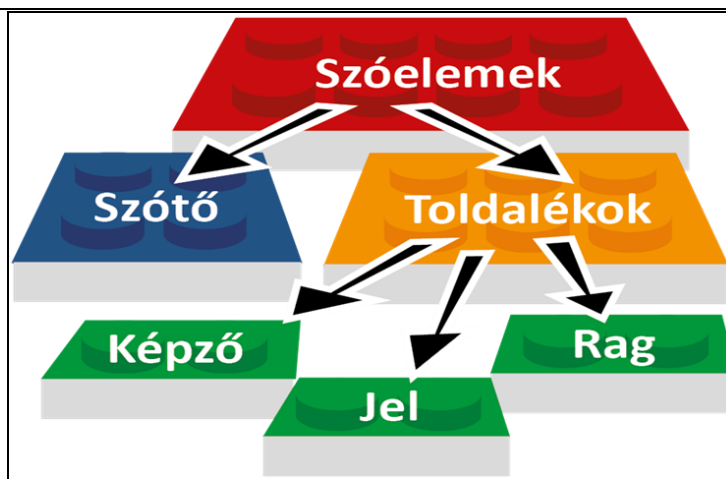
TOLDALÉKOK:

- kötött morfémák, önállóan, önmagukban nem használjuk őket, a szótövekhez kapcsolódnak
- egy szótőhöz többféle toldalék is kapcsolódhat
- három fő típusa, fajtája van: **képző, jel és rag**

A toldalékok funkciója és helye a szóalakban			
A szótő jelen- tésének meg- változtatása	KÉPZŐK		
	új szót alkotnak, megváltoztathatják a szó jelentésén kívül a szó szófaját is	szófajtartás pl. olvas + gat, olvas + tat, olvas + hat (igéből ige); kert + ész, homlok + zat (főnévből főnév, ill. névszóból névszó)	szófajváltás pl. tan + ul + ság + (o)s (fő- névből ige, majd főnév és melléknév);szép + ít + kez(ik) + ő (mellék- névből ige, majd újabb ige és melléknévi igenév)
A képző a legbelsőbb helyzetű szóelem, közvetlenül a szótő után áll.			
Leggyakoribb fajtái	igeképzők	pl. gyakorító, műveltető, visszaható és ható ige képzője (fészülget, fészültet, fészülködik, fészülhet)	
	főnévképzők	pl. gyűjtő vagy elvont fogalmat képező –ság/ -ség, (ifjúság, szabadság); -ás/-és; -mány/-mény; -zat/- zet; -vány/ -vény; -da/-de; -ász/-ész (jogász, íromány, homlokzat, kérvény, mosoda, révész)	
	melléknévképzők	pl. –i, -s (budai, színes, városias, adys, kossuthi	
	számnévképzők	pl. sorszámok, törtszámok képzője - dik, -d (harma- dik, negyed)	
	igenevek képzői	főnévi igenév -ni képzője (olvasni, hagyni, álmodni)	
		melléknévi igenév folyamatos/jelen idejű –ó/–ő (alvó, felelő); befejezett/múlt idejű -t/-tt (beírt [jegy], eladott [ház]); beálló/jövő idejű -andó/- endő (meg-oldandó [példa], leendő [orvos])	
		határozói igenév -va/-ve, -ván/-vén (sietve, látván)	
A szótő jelen- tésének mó- dosítása	JELEK		
	nem alkotnak új szót, szótári egy-	valamilyen nyelvtani jelentésmozzanattal gaz-	pl. könyv + el + ő + k + ról (szótő + igeképző)

	séget, csupán módosítják a fogalmi jelentést	dagítják a szó jelentését, pl. idő, mód, birtoklás, többség	+ igenévképző + többesjel + határozórag) néz + (e)get + t + (e)d (szótő + igeképző + múlt idő jele + igei személyrag)
A jel közbülső helyzetű szóelem, előtte a képzők állnak, utána a rag. Megtűr maga mellett másik jelet is.			
Leggyakoribb fajtái	igei módjelek	a felszólító mód jele -j (írj, aludj, hagyja, fuss – teljes hasonulás!)	
		a múlt idő jele -t/-tt (adott, adta, kért, táncolt, jött)	
		a feltételes mód jele -na/-ne; -ná/-né (utazna, keresne, megkérné, elolvasná)	
	névszójelek	a többes szám jele -k (füzetek, fiúk, családok)	
		birtokos személyjelek (házam, házunk, házuk, háza)	
		birtokjel -é (Katié, apáé, a városé)	
		birtoktöbbesítő jel -i, -ai. ei, -jai, -jei (cipői, házai, levelei, kertjei,diákjai)	
		fokjelek -bb, -b, leg.../legesleg... (kisebb, idősb, legújabb, legeslegjobb)	
		kiemelőjel - ik (a magasabbik [ház], ő a nagyobbik [gyerek])	
A szóalak mondatrészi szerepének meghatározása	RAGOK		
	a szóalak mondatbeli viszonyait jelölik (mi kapcsolódik hozzá - pl. tárgyas ragozású igealak/	kijelölik a szó mondatbeli szerepét, azaz meghatározza, milyen mondatrész legyen (pl. a házban – a rag jelzi, hogy	pl. a tan+ ít + vány + ai + val (szótő + K + K + J + R) a mondatban társhatározó lehet csak, vagy az olvas + gat+ hat + t +

	állítmány + tárgy; olvasta a könyvet)	a szó helyhatározó a mondatban)	(a)m (szótő + K + K + J + R) a mondatban állítmány lehet csak
A rag szóalakzáró morféma, a képzők és a jelek után áll, és utána más toldalék nem következhet! Egy szóalakhoz tehát csak egy rag kapcsolódhat!			
Fontosabb ragok	az igei személy- ragok	pl. olvasok, dolgozom, futunk, látod, kérsz, laknak, jön + Ø	
	a határozóragok	pl. -ban/-ben, -ba/-be, -ról/-ről, -val/-vel, -hoz/- hez/-höz, -ból/-ből, -nak/-nek, -on/-en/-ön, -ul/-ül, -tól/-től, -ra/-re (a boltban, szeptemberben, a hegyekbe, a városba, nyárról, Petiről, tollal, kefével, a nagyi-hoz, edzéshez, a sült-höz, a konyhából, bőrből, anyunak, öcsinek, asztalon, hegyen-völgyön, ajándékul, gyerekestül, a pataktól, az elejétől, a polcra, Vincére	
	a tárgyrag -t	pl. kenyeret, népeket, újságot, benneteket, őt	
	a birtokos jelző ragja	-nak/-nek (pl. az osztálynak a tanulói; Évinek a munkahelye)	
A toldalékok kapcsolódási sorrendje legtöbbször: szótő + képző (lehet több) + jel (lehet több) + rag (csak egy!)			

FELADATLAP